

УДК 331.522.4

А. О. Осаул

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***РОЛЬ РОДИНИ У НАГРОМАДЖЕННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**

У статті досліджено роль родини у нагромадженні індивідуального людського капіталу. Показано вплив формальних та неформальних інститутів на нагромадження людського капіталу. Проаналізовано вплив інформації на формування здібностей та потреб індивіда в умовах нової економіки.

Ключові слова: сім'я, функції сім'ї, людський капітал, знання, інформація, зайнятість, гендер, доходи, інвестиції в освіту.

Актуальність проблеми. Розгортання науково-технічної революції в індустріально розвинутих країнах у середині ХХ ст. у центр уваги поставило людину, від якісних параметрів робочої сили якої залежала ефективність реалізації як досягнень НТР, так і її подальший розвиток. Все це стимулювало, з одного боку, прискорений розвиток галузей, які пов'язані з формуванням та вдосконаленням здібностей людини (у першу чергу – освіти, професійної підготовки та ін.), а з іншого – дослідження ефективності капіталовкладень у даній галузі. Ефективність функціонування нової економіки залежить від інтелектуального потенціалу суспільства, наявності високопрофесійних кадрів. У розвинутих країнах світу помітним є рух у бік зростання попиту на представників розумової праці, збільшення кількості венчурних підприємств із залученням представників академічних кіл, зміщення структури виробництва з масової до більш індивідуалізованої, диверсифікованої, підсилення конкурентної боротьби за споживачів у сфері маркетингу, зростання продажу культурних благ, таких як технології. Проте окрім відчутних успіхів нової економіки, викликають занепокоєння проблеми, пов'язані з «кризою людини», її істотною відмінністю від «людини економічної», вихованої за часів індустріальної епохи.

Аналіз останніх досліджень. Традиційно проблеми родини та інвестиції у родині досліджуються економістами згідно неокласичної методології. Провідними є праці Г. Беккера та Т. Шульца. Дослідження питань впливу людського капіталу батьків на інтелектуальний розвиток дітей висвітлено у працях Р. Барроса, Б. Берелсона, В. Мюллера, Г. Штайнера та ін. Демографічні характеристики родини та особливості накопичення людського капіталу залежно від приналежності до етнічної групи та статі висвітлені К. Вудом, Е. Гідденсом, С. Дорнбушом. Особливості відтворення людського капіталу в умовах постіндустріального суспільства становляють науковий інтерес як для російських вчених (Г. Нікольської), так і іноземних (Т. Зарицький, Ф. Фукуяма). Розвиток людської особистості нового типу, протистояння інформаційним загрозам відкритої економіки розкрито у наукових розробках З. Баумана, Ю. Васильчука, С. Дятлова, О. Циренової та ін. Регіональні особливості інвестування у людський капітал країн у трансформаційний період, інноваційні підходи до розвитку людського потенціалу представлено у дослідженнях Б. Данилишина, В. Куценка, П. Левіна, А. Чухна, В. Яценка та ін.

Метою дослідження є розкриття ролі родини у нагромадженні індивідуального людського капіталу дитини в інформаційно-відкритій економіці

нового типу, відображення позитивних та негативних ефектів, які виникають внаслідок виконання родиною своїх функцій.

Основні результати дослідження. Відтворення людського капіталу є безперервним процесом, який полягає у відновленні та підтримці фізичних та розумових здібностей людини, постійне підвищення трудової кваліфікації, забезпеченні зростання загальноосвітнього та професійного рівня. Формування людського капіталу розглядаємо як невід'ємну частину загальної системи відтворення людського капіталу. Процес становлення здатності людини до праці відбувається на ранніх етапах розвитку людини, тобто у родині. Згідно із сучасними дослідженнями у галузі експериментальної психології людина з раннього дитинства є носієм двох психофізіологічних систем, а саме системи, яка відповідає за безпеку організму, та системи, яка забезпечує творчу активність особистості. У ранній період життя потреба у розвитку виступає як домінуюча потреба. У більш пізній період потреби у безпеці та самозбереженні зазвичай заміщують потребу у розвитку особистості.

Наразі дискутується питання щодо формування суб'єктів економіки знань із таким соціальним характером, який би докорінним чином відрізнявся від властивостей людини індустріальної епохи. Суб'єкти економіки знань є мікросувною її життєздатності, тому формування творчих особистостей, які прагнуть змінити суспільство шляхом самореалізації, швидко адаптуються до мінливого середовища, відкриті до споживання зростаючих масивів інформації заради збільшення власного інтелектуального потенціалу, викликає підвищений інтерес фахівців, які намагаються сконструювати модель нового соціального характеру, встановити риси характеру, що будуть цінуватися цивілізацією майбутнього. На нашу думку, зазначені риси характеру утворюються не лише завдяки зовнішньому впливу на людей. Існує певна двоїстість між внутрішніми потребами або бажаннями багатьох індивідів і впливом на них родини та зовнішніми потребами, які виникають під тиском суспільства.

Суспільство економіки знань передбачає вдосконалення знань економічних суб'єктів, здібностей та навичок до праці протягом всього життя. Однак саме у віковий період від народження до закінчення навчання у системі середньої та загальної професійно-технічної освіти закладаються психофізіологічні та моральні основи майбутніх робітників. Родина, таким чином, займає провідне положення у підтримці існування членів родини та соціалізації дітей. Родина – це єдиний соціальний інститут, який пов'язує суспільство із природою, особистість та суспільство. Біологічне та соціальне відтворення людського капіталу виступає запорукою економічної, соціальної, духовної, світоглядної спадкоємності між поколіннями. Жоден економічний інститут не може виконувати функцій родини повною мірою. Причина криється у природних законах, які лежать в основі родинних зв'язків. Принцип спадкоємності уперше проявляється у родині, із часом підсилюється іншими соціальними інститутами (освіти, виховання та ін.). Мікросередовище, утворене родиною та відповідними соціальними інститутами, переважає у становленні основ характеру та світосприйняття людини від народження до семи років.

Від оточення людини залежить становлення особистості нового типу. За словами Е. Ільєнкова, «...головне, це вміння організувати весь лад...взаємин із людьми так, щоб вона (особистість) вміла робити все те, що і вони, тільки краще» [1, с. 414]. Сімейна соціалізація, соціальна цінність родини мають двоїстий

характер. По-перше, у межах родини відбувається підготовка до виконання у майбутньому сімейних ролей її членами. По-друге, родина справляє вплив на формування зрілої особистості.

Еволюційний характер розвитку інституту родини дозволяє простежити різницю між формуванням особистості в індустріальну епоху та еру економіки знань, що знайшло відображення у відповідних теоріях ставлення до соціалізації дітей. Із кінця XIX – початку XX ст. у вищих верствах населення провідних країн світу склалася особлива ідеологія виховання, яка позиціонувала дистанцію та відчуженість між батьками та дітьми. Ознакою добробуту родини стало виховання дітей найманими працівниками. На початку 20 рр. XX ст. остаточно сформувалася теорія «зіпсованих» дітей, представники якої заперечували інтуїцію у процесі виховання та наполягали на збереженні ролі «професійних вихователів» у процесі соціалізації новонародженого громадянина. Радянська педагогіка «новонароджених» також базувалася на таких постулатах, як чітке погодинне годування, роздільний сон, туге сповивання, використання колиски та манежу. Необхідність виховувати робітника такого типу, який би відповідав вимогам масового виробництва, тобто покликано виконувати конкретні завдання згідно з планом, із часом проявилася як у соціальних програмах держав світу (наприклад, короткі строки декретних відпусток), так і відповідних офіційно затверджених медичних та освітніх програмах. Йдеться, перш за все, про відмову від частого пестування дітей, годування материнським молоком як таким, орієнтацію на годування за вимогою. Спеціалісти вважають, що практика прив'язки годування немовлят до чіткого графіку, рідке тримання дитини на руках призвели на початок 1970-х рр. до того, що лише 5% жінок у цивілізованому світі годували дітей материнським молоком.

Із часом вченими були поставлені під сумнів зазначені принципи ставлення до дитини. Сучасна теорія «ручної дитини» спрямована на всебічний розвиток нової особистості, задоволення її головних потреб. Слідування ідеї «природа знає краще» дозволило вченим переглянути класифікацію людського «типу батьків». Тривалий час нормою вважали «виношування у кублі», тобто очікування дитиною матері у люльці. Наразі більшість дослідників та батьків дісталися думки, що новонароджена дитина для свого подальшого безпечного розвитку потребує «носіння» батьками. Статистика свідчить про те, що найбільш розвиненими у віковій групі до чотирьох років виявилися мешканці Уганди, яких матері носять разом із собою за допомогою спеціальної хустки, доки діти не навчаються самостійно ходити. Близькість із матір'ю, тактильний контакт, спокійна обстановка позитивно впливають на нервову систему малюка, швидкість розвитку всіх органів почуттів, відкритість до навколишнього середовища.

Правильний розвиток особистості починається з обраної батьками системи ставлення до нового члена суспільства. Як зазначалося вище, основи світосприйняття закладаються у перші роки життя людини. Гармонійний розвиток передбачає усвідомлення дитиною власної значущості, необхідності батькам, що знаходить вираження у тактильній реакції батьків. Задоволення потреби у «носінні на руках» сприяє реалізації найважливіших потреб дитини: у соціальній адаптації, імпринтингу (відбитті), емоційному та інтелектуальному розвитку. Крім того, розвивається вестибулярний апарат дитини та м'язи тіла. На думку педагогів В. Серза та М. Серз, тривале носіння дитини на руках сприяє подальшим успіхам у

навчанні та формуванню якостей успішної особистості. Це пояснюється такими причинами:

– дитина, яку носять на руках, завжди перебуває у центрі уваги, на одному рівні (на рівних) із дорослими, що є запорукою успішних комунікацій;

– обличчя дорослого є міцним стимулом розвитку дитини. Це спосіб отримати інформацію про соціальні ситуації та емоційні реакції;

– положення на руках сприяє відчуттю безпеки та любові з боку близьких. Відомим є факт формування базової довіри дитини до навколишнього світу у віці від народження до півроку. Діти, близькі до батьків, набувають впевненості у подальшому русі, зростанні, комунікаціях;

– повна залежність дитини від батьків заміщується легкою адаптацією до самостійного існування. Тісний та повноцінний контакт із родиною є запорукою отримання дитиною власних ресурсів розвитку у суспільстві;

– часте носіння дітей на руках сприяє налагодженню нормального тривалого процесу лактації матерів. Перинатальні психологи відзначають, що у момент годування у дитини стимулюються усі органи відчуттів, що дає поштовх розвиткові різних навичок. Стан майбутнього здоров'я дитини, імунна система також залежать від часу споживання материнського молока [2].

Слушним є вислів Е. Тоффлера про те, що грошова економіка завжди залежала від елементарної форми суспільного споживання – виховання дітей. Він особливо наголошував на передачі мовних навичок між поколіннями як головного інструменту, який сприяє співробітництву між людьми. «Мова, як базова людська навичка,.. є особливо важливою для грошової економіки та удвоє важливою для наукомісткої економіки», – зауважує вчений [3, с. 228]. Крім того, зростання продуктивності економіки нового типу безпосередньо залежить від так званої акультурації дітей (від лат. *acculturare: ad* — к, *cultura* — освіта, розвиток). Йдеться про передачу культури батьками – правил поведінки, які дозволяють людям працювати у команді, групі, суспільстві.

Розвиток нового індивіда це процес постійного накопичення його фізичного та інтелектуального потенціалу за рахунок виховання та освіти у родині. Відбувається перманентне інвестування у різні види індивідуального людського капіталу нового члена суспільства, метою якого є збільшення потоку доходів у майбутньому або родину у цілому, або самої дитини. Інвестиції, вкладені у конкретні процеси життєдіяльності людини, сприяють створенню певних продуктивних здібностей людини, вважає С. Дятлов [4, с. 50]. Зрозуміло, що при цьому інвестування здійснюється двояко: як вкладення фінансових коштів і ресурсів та як витрати часу та сили, тобто як певні види людської діяльності (соціалізація та акультурація дітей). Безперервний процес навчання нової людини ініційований батьками, що збільшує якісні та кількісні характеристики індивідуального людського капіталу, сприяє підвищенню його доходності у майбутньому.

Цікавим є підхід Б. Корнейчука, на думку якого інвестиції у родину як грошові витрати сприяють підвищенню сімейного статусу індивіда. Наслідками таких інвестицій є:

– створення родини (витрати на весілля, організація спільного побуту, витрати на здоровий спосіб життя з метою народження здорової дитини);

– збільшення числа членів родини (збільшення ступеня взаємодії між членами родини завдяки витратам у період вагітності, придбання речей для дитини, подальше медичне обслуговування, здорове харчування тощо);

– підвищення ступеня взаємодії індивіда та інших членів родини (втрата потенційного доходу за рахунок збільшення часу проведеного із членами родини);

– зміцнення родини (витрати на сумісний відпочинок, засоби пересування та ін.) [5, с. 64].

Корисний ефект від грошових інвестицій у родину та дітей зазвичай розподіляється між усіма членами родини, а не концентрується на безпосередньому інвесторі. Мультиплікатор добробуту родини має тенденцію до зростання завдяки здійсненню вказаних видів інвестування.

Залежність накопичення інтелектуальних та психофізичних здібностей дитини, їх подальше вдосконалення від віку батьків, рівня їхньої освіти є неоднозначним. Так, О. Циренова впевнена у наявності прямої залежності між вказаними змінними. Це пояснюється більш відповідальним ставленням освічених та більш старших батьків до власного здоров'я, що зменшує ризик спадкоємних або вроджених патологій та захворювань у дітей. Крім того, освічені та старші батьки більш ретельно підходять до питань профілактики та лікування захворювань у дітей, їхні ціннісні та поведінкові схеми позитивно впливають на систему формування здібностей, знань, реакцій дитини [4, с. 44]. Освіта та професія батьків справляють вплив на подальшу освіту дитину, вибір її першої професії. Виділення освіти батьків як визначального критерію не означає ігнорування таких чинників, як фінансовий стан родини, тип школи, в якій навчається дитина, кількість років навчання, соціальний статус родини, її етнічна приналежність. Вплив батьків на дітей у сфері виховання та освіти є безперечним фактом, однак ступінь впливу є різною у залежності від віку дитини [6, с. 62–63].

Вік народження першої дитини впливає не лише на людський капітал матері, економічні наслідки рішення про народження дитини, але і на отримані дитиною ресурси подальшого розвитку. Народження дитини у ранньому віці (тінейджерками) має наслідком зменшення інвестицій у індивідуальний людський капітал як матері, так і дитини, незавершеність строку навчання, гірші умови працевлаштування. Підтримка молодих матерів надходить переважно з боку їхніх батьків, які усвідомлюють незадовільну підготовку матері утримувати себе і дитину.

Освітній рівень матері, якість її життя, рівень здоров'я відображаються на рівні інвестицій, які розвивають капітал здоров'я дитини. Капітал здоров'я, його якісні характеристики визначають спосіб життя носія людського капіталу. Рівень здоров'я та фізичний розвиток визначають участь людини у певних видах трудової діяльності. Фізична сила, витривалість, імунітет у наш час залежать як від генетичної інформації, переданої батьками, так і від таких зовнішніх чинників, як стан навколишнього середовища, система охорони здоров'я. У доповіді Світової організації охорони здоров'я «Первинна медико-санітарна допомога. Сьогодні більш актуально, ніж коли-небудь» за 2008 р. зазначається, що наразі люди стали більш здоровими, заможними, ніж 30 років тому. Також збільшилася тривалість життя. Порівняно з 1978 р. рівень дитячої смертності знизився у 2006 р. із 16,2 млн випадків смерті дітей по всьому світу до 9,5 млн. Різницю у 6,7 млн. можна порівняти із спасінням 18 329 дитячих життів щорічно [7, с. XXI]. Досягнення щодо підвищення рівня здоров'я пояснюються багатьма чинниками:

– широкий доступ населення до лікарських препаратів першої необхідності;

- покращання доступу до безпечного водопостачання, санітарії, допологової допомоги;
- зростання світового ринку охорони здоров'я більшими темпами, ніж зростання глобального ВВП;
- підвищення рівня поінформованості громадян у питаннях охорони здоров'я та правильне розуміння отриманої інформації;
- вплив НТП на покращання стану здоров'я та освіченості глобального суспільства.

Незважаючи на вказані досягнення, суб'єкти світової економіки знаходяться у нерівному стані щодо доступу до основних медико-санітарних послуг. Більш заможні родини, які перед'являють попит на відносно меншу кількість медичних послуг, отримують відносно більше таких послуг, ніж менш багаті родини. Глобалізація економічного простору, яка призвела до збільшення коефіцієнта відкритості економік світу викликала неконтрольоване розповсюдження хвороб та неможливість вчасно на них реагувати з боку медичної інфраструктури. Ледь не єдиним способом захистити капітал здоров'я дитини стає медична освіченість батьків, їхній доступ до глобального інформаційного простору. Непоодинокими є факти, коли володіння інформацією врятувало здоров'я дитини, заміщувало необхідність значних витрат на врятування життя. Згідно з дослідженнями, опублікованими у журналі «Педіатрія» (квітень 2005 р., США) у США протягом трьох років число травм голови, спричинених немовлятам їхніми батьками через струс було зменшено на 47% після провадження у лікарнях штату Нью-Йорк програми зі спеціального навчання батьків. У «Програму за забезпечення більш світлого майбутнього» входило розповсюдження серед батьків буклета, демонстрація відеофільму та отримання підтвердження з боку батьків, що вони отримали та зрозуміли подану інформацію. Програма коштувала 10 дол. США у розрахунку на одну дитину, час на її проведення складав 15 хв. Витрати є мізерними порівнянно з витратами на госпіталізацію дитини з травмою голови, які у середньому складають 300 тис. дол. США. Дослідники медичного факультету Університету Північної Кароліни (Чапел-Хілл, США) вважають, що існує зв'язок між рівнем доходів батьків та вірогідністю синдрому «струсування дитини», також показник у країнах із низьким рівнем доходу у десятки разів перевищує аналогічний у країнах із високим рівнем доходів. Вказаний синдром спричиняє значну частину смерті серед немовлят, затримки у розвитку, труднощі у подальшому навчанні. Особливо гостро така проблема стоїть у країнах із низьким та середнім рівнем доходів, у яких ефективно не працює інститут соціальної реабілітації дитини [8].

Інтелектуальні здібності людини, які найбільш повно виражають сутність людського капіталу, є вирішальним чинником продукування знань та подальшої орієнтації у потоках інформації. Саме інтелект людини породжує такі важливі складові людського капіталу, як досвід, знання, здатність до нововведень, творчої діяльності. Продуктом інтелектуальної діяльності є культурні блага, такі як технології, різні артефакти, пов'язані із наявністю авторських прав. Найважливішу роль у формуванні інтелектуальної складової людського капіталу відіграє домашня освіта. Переваги домашньої освіти розподіляються між поколіннями. Діти отримують більш глибокі знання, поглиблені навички пошуку інформації із різноманітних джерел, відчуття особливої цінності дитини для батьків, що формує взаємну довіру та відчуття власної гідності, самостійність у прийнятті рішень,

багатоваріантний вибір, раннє працевлаштування з метою реалізації творчого потенціалу. Для батьків домашня освіта є можливістю поглибити відносини з дитиною, підвищити рівень залучення у спільне життя, уникнути проблем перехідного періоду у підлітків. Іншими словами, домашня освіта є запорукою партнерських відносин між батьками та дітьми.

Кількість дітей, які отримують освіту вдома зростає по всьому світові. Так, за оцінками Міністерства освіти США з 1984 по 1999 рр. кількість дітей, які навчалися вдома, зросла із 50 до 850 тис. осіб. У 2003 р. вдома навчався 1,1 млн дітей шкільного віку, а навесні 2007 р. – 1,5 млн [9]. Розповсюджена система *home-schooling* (від англ. – навчання вдома), яка передбачає домашнє навчання із складання іспитів екстерном ще у 44 країнах, наприклад, у Японії, Швеції, Латвії, Російській Федерації. В Україні індивідуальна форма навчання передбачена лише для дітей з істотними вадами у стані здоров'я та надзвичайними розумовими здібностями. У 2001/2002 навчальному році таких учнів було 22955, а у 2004/2005 навчальному році їх кількість зросла до 31086 осіб. Найбільш наближена до російської та американської моделі індивідуальної освіти є практика екстернату. Недоліки у національному законодавстві вимушують родини, які прийняли відповідальне рішення про освіту вдома, виключно самостійно опановувати освітні програми. Офіційно дозволені консультації викладачів шкіл складають 15 хв. з однієї дисципліни і не можуть перевищувати трьох академічних годин [10].

Додатковим чинником, який не дозволяє родині прийняти рішення про відмову від формального навчання у школі є висока частка жінок, зайнятих у різних сферах національної економіки. Згідно з підрахунками Міжнародного бюро праці у 2007 р. чисельність зайнятих жінок у всьому світі досягла 1,2 млрд, що на 200 млн осіб (18, 4%) перевищувало показники 1997 р. Жінки часто зайняті у тих секторах економіки, які є менш продуктивними, ніж ті, в яких зайняті чоловіки, а також у тих, яким притаманний високий економічний ризик та відсутність соціального захисту, дотримання основних прав та свобод. Жінки складають 40% всього зайнятого населення світу. Цей відсоток є незмінним протягом останніх десяти років. Про зсув глобальної економіки у бік інтелектуалізації свідчать дані про зайнятість жінок у сільському господарстві, промисловості, сфері послуг. Якщо у 1997 р. 43,5% працездатних жінок були зайняті у сільському господарстві, то у 2007 р. їх частка зменшилася до 36,1%, у сфері промисловості показники відображали зростання жіночої зайнятості та склали 16,8 % та 17,6 % , а у сфері послуг 39,6 % та 46,3 % [11]. Незважаючи на високу соціальну активність жінок, вона є нижчою, ніж чоловіча. На 100 економічно активних чоловіків припадає лише 70 економічно активних жінок. Також постійно зростає рівень жіночого безробіття (70,2 млн жінок у 1997 р., 81,6 млн у 2007 р.) [11]. Періоди спаду в економіці змушують жінок безоплатно працювати на сімейних підприємствах, працювати на індивідуальній основі. «Незахищені зайняті» залучаються у так зване «соціальне виробництво» по догляду за хворими або старими членами родини, що означає збільшення навантаження, продовження робочого дня, відсутність часу по догляду за дітьми. Результатом є падіння успішності дітей у школі, припинення навчання через незадовільну успішність, чисельні факти жорстокого поводження із дітьми та жінками з боку чоловіків [12]. Про позитивні зміни у становищі жінок свідчать факти зростання числа жінок – найманих працівників (41,8% у 1997 р. та 46,4% у 2007 р.) та скорочення числа «незахищених зайнятих» (56,1 та 51,7%, відповідно) [11].

На жаль, зміни у стані жінок на ринку праці, ставленні до ролі жінки у родині та на роботі відбуваються дуже повільно. Час, який жінки приділяють вихованню та освіті дітей, є вкрай незначним. Наявні статистичні дані дозволяють зробити висновок про низький рівень сукупного людського капіталу родин, його нерівномірний розподіл у суспільстві.

Традиційно допоміжну роль у формування та накопиченні людського капіталу родини відіграють заклади дошкільної та позашкільної освіти. Пояснити попит на послуги таких закладів можна високим рівнем завантаженості батьків, їхньою неготовністю здійснювати самостійне дошкільне виховання. Експерти ЮНЕСКО стверджують, що станом на 2006 р. у половині країн планети була відсутня система освіти дітей молодшого шкільного віку. Діти, які не отримали належної освіти вдома погано розмовляли, не знали основних кольорів та не відрізняли геометричні фігури. Всезагальна освіта дітей молодшого шкільного віку, піклування про дітей є однією із шести цілей Всесвітньої програми ЮНЕСКО «Освіта для всіх». Програма передбачає, що до 2015 р. усі держави досягнуть успіхів у вільному доступі до дошкільної освіти [12].

Найбільших успіхів у цьому процесі досягли країни Західної Європи. Країни Східної Європи і досі стикаються із наслідками трансформаційної кризи, яка справила руйнівний вплив на систему дошкільних та позашкільних закладів. У Молдові протягом 1999 – 2005 рр. число дошкільних закладів скоротилося на 36%. Батьки, які не змогли самостійно організувати процес дошкільного несвідомо гальмували подальший інтелектуальний та фізичний розвиток своїх дітей. Учасниками проекту «Підвищення якості та доступності системи дошкільної освіти у сільських регіонах Молдови» у 2005 р. було встановлено, що 20% батьків не читають своїм дітям, 50% родин не мають книжок для дітей, 12% батьків не грають із своїми дітьми, 8% родин не мають дитячих іграшок у домі [13]. Значними є успіхи у реалізації державної політики у сфері дошкільної освіти у республіці Білорусь. У період із 2005 по 2008 рр. кількість дітей, які отримали доступ до дошкільної освіти зріс на 13%. Активно розвиваються нові форми дошкільної освіти, наприклад, із коротким режимом перебування у групі. Проблемними залишаються питання перенавантаження наявних дошкільних закладів (на 40% у республіці Білорусь), аварійний стан частини закладів, матеріальне забезпечення, неадекватна система дитячої охорони здоров'я, брак професійних педагогічних кадрів та медичного персоналу [14].

Таким чином, діти з багатьох сімей втратили доступ до цього виду формальної освіти, що негативно позначилося на накопиченні їхніх творчих здібностей та розвитку їхнього індивідуального людського капіталу у майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Родина за своєю соціально-економічною суттю є механізмом для збільшення корисного ефекту від інвестицій у людський капітал. Інвестиції у створення родини, у народження дітей, у підвищення міцності родини підвищують не лише соціальний статус родини, її індивідуальний добробут, але впливають на стан сукупного людського капіталу нації, всезагальний добробут. Глобальні зміни, що відбуваються у світовій економіці та впливають на становище традиційної родини індустріальної епохи мають двоїтий вплив на членів родини. Переплетіння більших можливостей із потенційними загрозами робить сімейні стосунки нестабільними та неадекватно впливає на розвиток нового покоління. Окремий інтерес становить вплив циклічних

міграційних ефектів на виконання родиною своїх функцій, у тому числі виділення гендерного аспекту цієї проблеми. Питання формування людини нового типу, поява дітей індиго та нові якості їхнього інтелектуального капіталу та капіталу здоров'я, їхній вплив на економічне зростання країн найбільш наближених до економіки знань досі залишаються поза належною увагою вчених.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Ильенков Э. В. Философия и культура [Текст]: научно-популярная литература / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с. – (Мыслители XX века).
2. Серз У. Ваш ребенок. / У. Серз., М. Серз – М.: Крон-Пресс КОРОНА, 1994. – Режим доступа: <http://www.komi.com/Baby/Upbringing/Literature/Serz/01.htm>
3. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер: – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569 с. – (Philosophy).
4. Добрынин А. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. / А. Добрынин, С. Дятлов, Е. Цыренова – СПб.: Наука, 1999. – 309с.
5. Корнейчук Б. В. Человеческий капитал во временном измерении. / Б. В. Корнейчук – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2003. – 92 с.
6. Синявская О.В. Основные факторы воспроизводства человеческого капитала / О.В. Синявская // Экономическая социология. – 2001. – № 1. – Т. 2. – С. 43 – 88.
7. Доклад о состоянии здравоохранения в мире, 2008 г. – Режим доступа: <http://www.who.int/whr/2008/ru/index.html>
8. Осторожно-мозг // Бюллетень ВОЗ. – 2009. – №5. – Вып. 87. – Режим доступа: <http://www.who.int/bulletin/volumes/87/5/09-030509/ru/index.html>
9. The conditions of education (NCES 2009-081). National center of education statistics. – Washington: US Department of education, 2009. – Режим доступа: nces.ed.gov/programs/coe/2009/pdf/6_2009.pdf
10. Вареник Н. Домашнее обучение: не проигранное Ватерлоо / Н. Вареник // Зеркало недели. – 2006. – № 42 (621). – Режим доступа: <http://www.zn.ua/3000/3855/54960/>
11. Глобальные тенденции занятости среди женщин. Международное Бюро Труда. – Женева: МОТ, 2008 – . Режим доступа: http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/women2008_rus.pdf
12. В современном мире дошкольное обучение доступно не всем. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=6396>
13. Поддержка системы дошкольного образования в республике Молдова. – Режим доступа: <http://education.unesco.ru/primprojects/4/335/>
14. Программа развития системы дошкольного образования в Республике Беларусь на 2009 – 2014 гг. – Режим доступа: www.newsby.org/news/2008/08/21/text12613.htm

Надійшла до редколегії 25.06.2009.